

March, 2012

महिला सक्षमिकरण आंतरराष्ट्रीय स्तरावर महिलांचा राजकिय सहभाग व भारतीय स्थिति

* डॉ. भालचंद्र रू देशमुख

* सहा. प्राध्यापक, जी. एन. आजाद समाजकार्य महाविद्यालय पुसद, यमतमाळ

i Lrkouk

भारताच्या एकूण लोकसंख्येत 50 टक्के वाटा हा महिलांचा आहे. या आधारे राज्यघटनेने सुध्दा महिलांना समान अधिकार प्रदान केलेले आहेत. असे असले तरी परंपरागत पद्धतीने महिलांचे कार्यक्षेत्र मात्र 'चुल आणि मुल' इथपर्यंतच मर्यादित ठेवले. परिणामतः सामाजिक, आर्थिक, राजकिय अशा सर्वच क्षेत्रात स्त्रियांचा सहभाग हा नग्न आहे. जोपर्यंत संख्येने समान असलेल्या महिलांना प्रत्येक क्षेत्रात सहभागी करून घेतल्या जात नाही तोपर्यंत बलाढ्य भारताची निर्मीती होवू शकत नाही, ही बाब ओळखून मागील काही काळपासून महिलांना विकासाच्या प्रवाहात आनण्याचे कार्य सुरू झाले आहे. सुरुवातील 'विकास' हि संकल्पना राबवून आज ती 'सक्षमिकरण' या संकल्पनेत परावर्तीत झाली. त्यासाठी धोरण आखून योजना तयार केल्यात. परंतु असे असतांनाही महिलांना राजकिय क्षेत्रापासून दुरच ठेवल्या गेले. संख्येने पुरुषांपेवढीच संख्या असतांना सुध्दा राज्यसत्तेमध्ये वाटा मात्र 10 टक्केच्या वर पोहचू शकला नाही. यासंदर्भात नव्वदच्या दशकापासून महिलांच्या 33 टक्के आरक्षणाची मागणी सुरू झाली. याला अनुसरून स्थानीक स्वराज्य संस्थांमधुन तर हे आरक्षण मान्य केले, परंतु लोकसभेतील आरक्षणाच्या बाबतील सन 1997 पासून सादर केलेले बील अद्यापही पारीत होण्याची वाट बघते आहे. याचा परिणाम महिलांच्या सक्षमिकरणावर होवून परिणामतः देशाचा विकास मंदवला आहे.

प्रस्तुत शोधनिबंधातून आंतरराष्ट्रीय स्तरावर राजकारणातील महिलांचा सहभाग व त्यातुलनेत भारतातील स्थिती अभ्यासून महिलांच्या सक्षमिकरणावर त्याचा प्रभाव अभ्यासल्या गेला आहे. यासाठी दुय्यम स्त्रोतांतर्गत उपलब्ध आकडेवारीवारीचा आधार घेण्यात आला असून आंतरराष्ट्रीय व भारतीय स्तरावर कनिष्ठ सभागृहातील महिलांची सदस्य संख्या अभ्यासण्यात आली आहे.

v/; ; ukpk m/sk

आंतरराष्ट्रीय व भारतीय स्तरावर कनिष्ठ सभागृहात महिलांचा सहभाग अभ्यासून भारतीय संदर्भात त्याचा महिला सक्षमिकरणावर प्रभाव अभ्यासणे हा अध्ययनाचा मुख्य उद्देश आहे.

vkrjjk"Vh; Lrjkoj dfu"V I Hkx"grhy efgyk i frfu/kh

केंद्रसरकार तर्फे संसदेतील सदस्यांना आंतरराष्ट्रीय स्तरावर पार्लमेंट मधील महिला सहभागाच्या स्थितीविषयी अवगत केल्या गेले. त्यानुसार 188 देशातील पार्लमेंट मधील महिलांची

सदस्य संख्या दर्शविण्यात आली. यामध्ये रवांडाचा प्रथम क्रमांक असून त्यांच्या कनिष्ठ सभागृहात 2003 च्या निवडणुकीनुसार एकूण 80 सदस्यांमध्ये 39 सदस्य (48.8टक्के) महिला होत्या. (राज्यसभा सेकटरी 2008). त्यानंतर झालेल्या 2008 च्या निवडणुकीत या टक्केवारीत वाढ होवून हे प्रमाण 56.3 वर पोहोचले (युमेन इन नॅशनल पार्लमेंट 2011). महिलांना सर्वाधिक प्रतिनिधीत्व देणाऱ्या राष्ट्रांच्या यादीत, अंडोरा द्वितीय क्रमांकावर असून तेथील पार्लमेंट मध्ये महिलांचे शेकडा प्रमाण 53.6 होते. स्विडन तृतीय क्रमांकावर असून त्यांचे शेकडा प्रमाण 45 होते. साउथ आफ्रिकेचा क्रमांक चवथा तर कुयबा-पाच, आइसलॅंड-सहा, फिनलॅंड- सात क्रमांकावर असून त्यांचे शेकडा प्रमाण अनुक्रमे, 45.5, 43.2, 42.9, व 42.5 होते. यानंतर आठव्या क्रमांकाला नॉर्वे असून 2009 च्या सार्वत्रिक निवडणुकीत तेथील 39.6 टक्के महिला निवडून आल्यात.

बेल्जियम येथील पार्लमेंट मध्ये सुध्दा 39.3 टक्के महिलांचा सहभाग होता, त्यांचा क्रमांक 9 असून याच क्रमांकावर नेदरलॅंड सुध्दा आहे. भारता शेजारील नेपाळ मध्ये 2008 च्या निवडणुकीत 33.2 टक्के महिला निवडून आल्यात. 30 ते 39 टक्के प्रतिनिधीत्व देणाऱ्या राष्ट्रांची संख्या 19 असून 20 ते 29 टक्के प्रतिनिधीत्व असणाऱ्या राष्ट्रांची संख्या 46 आहे.

यामध्ये पाकिस्थानचा समावेश असून 2008 च्या सार्वत्रिक निवडणुकीत 22.2 टक्के महिला सभागृहात पोहोचल्या. 188 देशांच्या यादीत त्यांचा 45 वा क्रमांक लागतो. चीन सुध्दा महिलांना प्रतिनिधीत्व देण्यात मागे नसून तेथील पार्लमेंट मध्ये सन 2008 च्या निवडणुकीत 21.3 टक्के महिला निवडून आल्यात. 10 ते 19 टक्के प्रतिनिधीत्व असणाऱ्या राष्ट्रांची संख्या 68 असून इस्टोनिया 19.8 टक्के सह 56 व्या क्रमांकावर आहे. इस्टोनिया-19.2, लिथुनिया-19.1, इलसलव्हाडोअर व तजाकिस्थान-19.0 टक्के प्रतिनिधीत्वाच्या आधारे अनुक्रमे 57, 58, 59 क्रमांकावर आहे. बांग्लादेश 18.6 टक्के प्रतिनिधीत्वासह 62 व्या क्रमांकावर असून 2009 च्या सार्वत्रिक निवडणुकीत भारतात 10.8 टक्के महिला लोकसभेत पोहोचल्यात. याआधारे भारताचा क्रमांक 99 वा लागतो. 1 ते 9 टक्के प्रतिनिधीत्व असणाऱ्या राष्ट्रांची संख्या 38 असून केनीया व सुरिनामा 9.8 टक्केसह 106 व्या क्रमांकावर आहे. 188 देशांच्या यादीत 137 क्रमांकावर बेलीझ, मिकोनेसिया, नेरू, ओमान, पलयु, कतार, सउदी अरेबीया, व सोलोमन आइसलॅंड असून या 8 राष्ट्रांच्या सभागृहामध्ये महिलांचे प्रमाण 00 टक्के आहे.

भारताला स्वातंत्र्य मिळाल्यापासून आजपर्यंत लोकसभेच्या 15 सार्वत्रिक निवडणूका पार पडल्यात. भारतीय स्वातंत्र्य लढयात मोठ्या प्रमाणात महिलांचा सहभाग असला तरी मात्र सत्तेमधील त्यांचा वाटा अत्यल्प आढळतो. पहिल्या सार्वत्रिक निवडणुकीत केवळ 4.4 टक्के महिला निवडून येऊ शकल्यात. द्वितीय लोकसभेत 5.4 टक्के महिलांना प्रतिनिधीत्व करण्याची संधी मिळाली. तृतीय लोकसभेत यामध्ये वाढ होवून ही टक्केवारी 6.7 वर जाऊन पोहचली. मात्र पुन्हा चवथ्या लोकसभेत ही टक्केवारी घसरून 5.9 वर आली.

पुढे पाचव्या व सहाव्या लोकसभेत ही घसरण कायम राहिली. सहाव्या लोकसभेत तर निच्चांक गाठला, पाचव्या लोकसभेतील 4.2 टक्केवारीच्या तुलनेत या लोकसभेत महिलांचे प्रमाण केवळ 3.4 होते. हा चढउतार पुढे ही सुरुच राहिली. सातव्या लोकसभेत 5.1 टक्के महिला निवडून आल्यात, तर आठव्या लोकसभेत 7.9 टक्के महिलांना संधी मिळाली. मात्र नवव्या लोकसभेत पुन्हा हा आकडा खाली घसरून पुन्हा 5.3 वर आला. दहाव्या लोकसभेत हे प्रमाण 6.6(युनेस्कोप 2011)होते. अकरा, बारा, तेरा व चौदाव्या लोकसभेत अनुक्रमे 7.3, 8.0, 9.0, 9.51 टक्के महिलांना संधी मिळाली. पंधराव्या लोकसभेत पहिल्यांदाच हा आकडा दोन अंकावर जाऊन पोहचला. यामध्ये 10.82 टक्के महिला लोकसभेत पोहचू शकल्यात.

efgyk l {kfedj .kkoj i Hkko

भारतीय संस्कृतीत महिलांना पुरुषांप्रमाणेच समान दर्जा दिलेला आहे. नव्हे तीला देवीचा दर्जा देवून पुजन सुध्दा

केल्या जाते. असे असले तरी मात्र तीचे कार्यक्षेत्र कधीही घराबाहेर मान्य केल्या गेले नाही. तिच्या बौध्दीक क्षमतांचा, कर्तुत्वाचा, कला गुणांचा कधीही विकास होवू दिला नाही वा विकास प्रक्रियेत तिला सामावून घेतले नाही. त्यामुळे राजकारणात पुरुषांनी आपली मक्तेदारी निर्माण करून महिलांचा केवळ मतदार म्हणूनच वापर केला. पर्यायाने महिला पुरुषांच्या तुलनेत प्रत्येक क्षेत्रात माघारल्या असून शिक्षण, नोकरी, उद्योग, याक्षेत्रात महिलांचे प्रमाण कमी आढळते. राष्ट्रीय स्तरावर शिक्षणाचे प्रमाण 74.04 टक्के असतांना महिलांमध्ये साक्षरता प्रमाण 65.46 आहे.

तर अद्यापही अर्थार्जन प्रक्रियेत सहभागी असलेल्या महिलांमध्ये 88 टक्के महिला असंगठीत क्षेत्रातच काम करतात, ज्यांना इच्छा असूनदेखील वर्षभर रोजगार प्राप्त होवू शकत नाही. राजकारणातील असहभागाचा हा नकारात्क प्रभाव महिलांच्या सक्षमिकरण प्रक्रियेवर दिसून येत असून अनेक वर्षांपासून मागणी असतांना सुध्दा बचत गटाच्या महिलांना उद्योगव्यवसायासाठी 4 टक्के दराने कर्ज उपलब्ध करून देण्याचा निर्णय होवू शकलेला नाही.

fu"d"l:- अन्य राष्ट्रांच्या तुलनेत भारतातील कनिष्ठ सभाग हात महिलांचे प्रमाण अत्यल्प असून त्यामुळे महिलांसंदर्भात घेतल्या जाणारे निर्णय प्रभावीत होत आहेत. सामाजिक, आर्थिक, शैक्षणिक अशा प्रत्येक क्षेत्रातील निर्णय हे पुरुषी अहंकाराने प्रभावीत होत आहेत. त्यातूनच 1997 मध्ये संसदेमध्ये मांडलेले 'महिला आरक्षण बील' पास होवू शकलेले नाही. पर्यायाने महिला, क्षमता असतांना सुध्दा स्वतःला तथा देशाला न्याय देवू शकलेल्या नाही.

संदर्भ ग्रंथ

बुमेन इन नॅशनल पार्लमेंट.2011.इंटर-पार्लमेंटरी युनियन ऑर्गनायजेशन. 31 ऑगस्ट रिव्हिजन ऑफ सिट्स फॉर बुमेन इन लेजिस्लेटीव्ह बॉडीज:प्रेसपेक्टिव्ह.2008.राज्यसभा सेक्रेटरी. दिल्ली. ओकेजनल पेपर फॉर मॅबर्स ऑफ पार्लमेंट स्टेट ऑफ बुमेन इन अर्बन लोकल गव्हर्नमेंट इंडिया डिस्क्रिप्शन ऑफ दि कंट्री इंडीया-रिपोर्ट, 2011, युनेस्कोप.ओरजी